

UTICAJ SOCIO-EKONOMSKIH PRILIKA PORODICE NA OBRAZOVNA POSTIGNUĆA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Sabira Gadžo-Šašić

Vanredna profesorica, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Odsjek za socijalni rad

Merdžana Bezdob

MA socijalnog rada, asistent u nastavi

Sažetak: U radu je teorijsko-empirijskom analizom ukazano na uticaj socio-ekonomskih porodičnih prilika na obrazovna postignuća djece s teškoćama u razvoju. S tim u vezi posebno je u teoretskoj elaboraciji ukazano na uticaj porodične klime na obrazovna postignuća djece, posebno one s invaliditetom, te na funkcije porodice (razvojna, reproduktivna, odgojna, funkcija društvenog položaja, ekonomska i funkcija pružanja zaštite). Također su u teoretskom djelu elaborirane specifičnosti obrazovanja djece s teškoćama u razvoju u Bosni i Hercegovini, te porodične prilike u kojima žive. Poseban fokus u radu stavljen je na rezultate empirijskog istraživanja kojim je obuhvaćeno ukupno 96 roditelja s područja Kantona Sarajevo. Rezultati istraživanja pokazuju da socio-ekonomske prilike imaju značajan uticaj na obrazovna postignuća, odnosno da djeca s teškoćama u razvoju, koja žive u boljim porodičnim prilikama i čiji roditelji imaju veći nivo obrazovanja, postižu bolji uspjeh u školi. Također se kroz analizu došlo do spoznaje da su te porodice opterećene dodatnim troškovima za dijete s teškoćama u razvoju, zbog čega je važno uključivanje važnih društvenih aktera za pružanje svih vidova podrške koji mogu pridonijeti boljim socio-ekonomskim prilikama, a sve u svrhu poboljšanja njihove školske uspješnosti. Empirijska analiza se bazira na stavovima roditelja djece s teškoćama u razvoju, te prezentirani rezultati potvrđuju da su socio-ekonomske prilike u uzročno-posljedičnoj vezi s uspjehom njihove djece, što i jeste bila generalna hipoteza u istraživanju.

Ključne riječi: *Porodica, dijete s teškoćama u razvoju, obrazovanje, postignuća, socio-ekonomske prilike*

UVOD

Porodica nije samo najvažnija i najprirodnija primarna sredina neophodna za pravilan razvoj i formiranje djeteta nego ona, prema brojnim pokazateljima i rezultatima istraživanja (Kamenov, 1997; Ćatić, 2004), trajno određuje uspjeh djeteta u izvanporodičnom užem i širem okruženju. S tim u vezi neki autori (Omerović i dr., 2009) navode da se na osnovu roditeljskog ponašanja stvara pozitivna ili negativna porodična klima. Tako se pozitivna obilježja porodične klime susreću u situacijama u kojima su roditelji iskreni, pažljivi, razumiju dječije probleme, dijele ih s njima, kada se raduju i vesele s djecom, a u slučaju opasnosti po razvoj djeteta postaju strogi i ozbiljni. Navedenom neki autori (Jahić, 2015) dodaju i važnost emotivne zrelosti i brižnosti od čega zavisi zadovoljavanje dječijih potreba na način da se ne guši njihova sloboda.

Kakav će uspjeh u školi dijete postizati zavisi od brojnih faktora, a stalan interes istraživača za ovo područje dodatno pojačava važnost sistemskog proučavanja faktora koji utiču na školski uspjeh djeteta. Neka istraživanja (Steinmayr i Spinath, 2009) potvrdila su da se školski uspjeh djeteta može predvidjeti kroz varijable učenika poput: spola, općeg faktora inteligencije, stepena motivacije učenika, samoprocjena sposobnosti, potom osobine ličnosti, ali i pod uticajem socijalnih faktora poput: porodice, nastavnika, vršnjaka, škole i nastavnog procesa. Jedan od posebno važnih faktora koji utiče na obrazovna postignuća djece jesu prilike u porodici, što je dodatno izraženo kod djece s teškoćama u razvoju koja zahtijevaju dodatnu pažnju i podršku porodice. Da li će jedno dijete biti prihvaćeno u krugu svojih vršnjaka u školi, u nekom izvanškolskom obliku aktivnosti i druženja, kakav će biti uspjeh djeteta u toku školovanja, pa čak i kakav će biti uspjeh pojedinca uopće, najvećim dijelom zavisi od porodičnog odgoja, ali i porodičnih prilika u prvim godinama života. Zato se može konstatirati da dijete u porodici stiče prva iskustva u odnosima s drugim ljudima, u porodici se dijete socijalizira, emocionalno profilira, razvija svijest o sebi i formira osjećaj sigurnosti koji mu je neophodan za uspješnu komunikaciju s izvanporodičnim okruženjem. Kvaliteta porodičnih odnosa, kao i dominantni odgojni stil u porodici, utiče značajno na kvalitetu odnosa djeteta prema pojedincima i situacijama izvan porodice. Također, socioekonomski faktori u značajnoj mjeri imaju uticaj i na pristup roditelja prema svakom djetetu, a samim tim i prema djetetu s teškoćama u razvoju. Porodice u kojima kvaliteta života odstupa od prosjeka najčešće nemaju mogućnost da

iskoriste sve resurse u obrazovanju djece s teškoćama zbog činjenice što se u BiH, nažalost, profesionalni tretmani (logoped, defektolog, psiholog) manje ili više dodatno plaćaju (Gadžo-Šašić i Bihorac-Hadžimuhović, 2021), što dodatno opterećuje budžet porodice djeteta s teškoćama u razvoju. Zbog navedenog ne iznenađuje da se ističe da se rođenjem djeteta s teškoćama u razvoju porodica suočava s mnogim stresorima koji zavise od kapaciteta porodice, načina nošenja i suočavanja sa stresom, crta ličnosti članova porodice te prilagođavanja uloga novonastaloj situaciji (Wagner Jakab, 2008). Zapravo, prema mišljenju nekih autora (Šaško, 2021), pojedinci s nižim socio-ekonomskim statusom izvještavaju o većoj izloženosti stresnim životnim događajima i o jačem utjecaju tih događaja na fizičko i mentalno zdravlje od pojedinaca višeg socio-ekonomskog statusa. Kao moguće objašnjenje veze između socio-ekonomskog statusa i zdravlja navodi se različita izloženost stresu (Lupien i dr., 2000). Tako nizak socioekonomski status pojačava osjetljivost pojedinca te povećava vjerovatnoću nastanka hroničnog stresa koji, prema nekim drugim autorima (Attar, Guerra i Tolan, 1994), pojedinca čini ranjivijim i osjetljivijim na svakodnevne stresne situacije, ali i stvara okolnosti u kojima se takve situacije češće javljaju.

Pojmovno određenje i funkcije porodice

Porodica kao osnovna društvena ćelija predstavlja jednu od najsloženijih, ali i najtrajnijih društvenih grupa. Stoga, kao takva, zahvata brojne sfere života pojedinca, te ne iznenađuje da se prilikom definiranja uzimaju u obzir mnogi aspekti poput: filozofskih, socioloških, psiholoških, odgojnih, pa i pravnih i ekonomskih. Porodica predstavlja društvenu zajednicu s kojom se svaki pojedinac povezuje, za kojom svaki pojedinac osjeća potrebu, jer ciljevi koji se ostvaruju u porodici predstavljaju temelje za kasniji život pojedinca. Život unutar porodice je zasigurno najintimnija sfera ostvarenja života čovjeka. Golubović (1981) ističe da porodica predstavlja zajednicu spolova i djece koja nastaju na temelju takve veze, pri čemu djeca mogu biti i usvojena. Isti autor tvrdi da je porodica primarna zajednica unutar koje se razvija ličnost djeteta i ujedno obezbjeđuje psihosocijalnu povezanost članova. U Pedagoškoj enciklopediji (1989: 128, prema Pašalić-Kreso, 2004) navodi se da je porodica “u najopćenitijem smislu društvena grupa historijski promjenjivog oblika u čijim okvirima se odvija proces reprodukcije društvenih individua; proces prirodne reprodukcije koji

podrazumijeva rađanje, odrastanje i umiranje ljudskih individua, s jedne strane, i proces društveno-kulturne reprodukcije, s druge strane, koji se odvija kroz proces socijalizacije, individualizacije i zaštite i psihosocijalne stabilnosti i integriteta odraslih pojedinaca”. Majstorović i dr. (2007) ističu da je porodica mjesto gdje su međuljudski odnosi najintenzivniji, najbogatiji i predstavlja najbolje okruženje za razvoj djeteta, ali i za brigu o drugim članovima porodice.

U svakom slučaju, kada se definira porodica, uglavnom se ističe njen značaj kao prvobitne društvene grupe / zajednice, koja ima vitalnu važnost za svakog pojedinca, a posebno za djecu s teškoćama u razvoju, koja puno duže nego ostala djeca trebaju potporu, odnosno podršku u savladavanju svakodnevnih zadataka i obaveza. Zbog toga se može konstatirati da porodica za djecu s teškoćama u razvoju predstavlja temelj ostvarenja i uključivanja u širu društvenu zajednicu. Zato je porodica nezamjenljiva sredina u životu pojedinca, u životu djeteta i temeljni je faktor koji utiče na dijete i oblikuje njegov rast i razvoj, posebno one djece koja iz bilo kojeg razloga pokazuju znakove drugačijeg u odnosu na ostale. Zapravo, porodica ima osnov u emocijama, ljubavi i privlačenju i obilježena je zajedničkim stanovanjem, kao i ekonomskom saradnjom članova porodice, što se posebno važno pokazalo u stvaranju uslova za pravilan rast i razvoj djece s teškoćama u razvoju koja mogu kvalitetno rasti i razvijati se samo ukoliko postoje visoko kvalitetni odnosi među članovima porodice.

Iz svega navedenog proizlaze i određene funkcije porodice, a jedna od primarnih je razvojna funkcija koja proizlazi iz činjenice što unutar porodice dijete stiče prve utiske o spoljnom svijetu, prima savjete i postaje svjesno okruženja u kojem bitiše (Imširagić i Hukić, 2010). Naime, smatra se da roditelji prilikom odgoja djece imaju udio oko 70%, dok preostalih 30% dolazi od strane vrtića, škole te šire sredine. Unutar porodice oblikuju se prvi socijalni stavovi djeteta, navike za rad i red. Međutim, roditelji koji imaju dijete s teškoćama u razvoju suočavaju se s mnogim izazovima jer ta djeca trebaju roditeljsku podršku mnogo više i duže od djece bez invaliditeta, a ti roditelji nerijetko trebaju pomoć cijele društvene zajednice i društvenih struktura (Imširagić i Hukić, 2010). Zbog toga je od posebne važnosti da roditelji imaju podršku stručnjaka, a posebno socijalnih radnika, koji trebaju kroz proces savjetovanja osnažiti roditelje da uz saradnju u ranom djetinjstvu dijete s teškoćama u razvoju otkrije svoje sposobnosti. Od toga zavisi terapija i uključivanje djeteta u sve društvene sfere, uključujući i obrazovne.

Reproduktivna funkcija porodice ogleda se u tome što porodica predstavlja okruženje u kojem se djeca rađaju, odgajaju, usmjeravaju i dalje uključuju u cjelokupan društveni život. Stoga, reproduktivni cilj porodice jeste produženje vrste, jer kad ne bi bilo stvaranja potomstva, tada bi nestao i kontinuitet života ljudske zajednice (Hrnjica, 1990).

U tijesnoj vezi s reproduktivnom je odgojna funkcija porodice. Zapravo, unutar porodice se stiču uslovi za dalji odgoj u svim sferama života pojedinca. Odgojna funkcija porodice ne može se kompenzirati niti jednim drugim edukativnim oblikom, a to sve zbog toga jer porodicu dijete spoznaje kao najbližu i najprirodniju. Prva iskustva dijete stiče unutar porodice, tu izgrađuje svoje stavove, uspostavlja odnose s okolinom izvan porodičnog sistema. Isto tako, vrijednosti koje su u porodici stečene ostaju za cijeli život (Vukasović, 2001).

Odgojna funkcija porodice prepoznaje se kao njena najstarija, ali i najvažnija funkcija, zbog čega se može konstatirati da je porodica prva odgojna sredina u kojoj dijete dobiva "temelje" odgoja. S tim u vezi neki autori (Maleš, 2003) opravdano navode da je porodica prva sredina u kojoj se započinje odgoj, odnosno u kojoj dijete stiče vještine za život u zajednici.

Funkcija društvenog položaja proizlazi iz činjenice da dijete, kada se rodi u nekoj porodici, već tim rođenjem stiče određeni društveni položaj. Zapravo, rođenjem u porodici djetetu je određen društveni položaj koji i kasnije, u određenim aspektima, određuje njegov odgoj, školovanje, mogućnost školovanja te dalji napredak. Upravo zbog toga ne može se reći da sve porodice nude iste mogućnosti za svako dijete, te samim tim djeca, prije nego steknu odgovornost za svoj društveni položaj, već imaju određeno usmjerenje koje su stekli rođenjem u konkretnoj porodici.

Iz navedenog proizlazi i ekonomska funkcija porodice, koja je do danas doživjela brojne promjene. Prvobitna porodica bila je tako organizirana da je proizvodila sve ono što joj je potrebno za život, dok suvremena porodica ne proizvodi skoro ništa za sebe, nego je usmjerena prema tome da osigura sredstva kojima će kupiti ono što joj treba za život. Da bi se ekonomska funkcija porodice pravilno ostvarivala, porodica je postala obavezna da svojim prihodima osigura zadovoljenje egzistencijalnih potreba svih članova porodice. Prihodi koje porodica ostvaruje u velikoj mjeri, ili slobodno možemo reći potpuno, određuju stabilnost

i razvoj porodice (Imširagić i Hukić, 2010). Uzimajući ovo u obzir, porodice djece s teškoćama u razvoju, posebno one koja zahtijevaju stalnu brigu jednog člana porodice, nerijetko su onemogućene da, zbog kontinuirane brige o djetetu, kao ostale ostvaruju ekonomske funkcije pod istim uslovima kao i porodice u kojima ne žive djeca s teškoćama, zbog čega se često za takvu porodicu veže slabiji životni standard, a nerijetko su ta djeca onemogućena da ravnopravno participiraju u obrazovnom procesu, te im je samim tim onemogućeno da na isti način ostvaruju obrazovnu funkciju koja je prethodno spomenuta. Na kraju, iako ne manje značajna, u literaturi (Vukasović, 2001) se spominje i funkcija pružanja zaštite. Iako je u suvremenom društvu funkcija pružanja zaštite slabije izražena nego ranije, činjenica je da neki oblici porodične zaštite zasigurno neće propasti, odnosno neće nestati. Tu se prije svega misli na biološku i prirodnu zaštitu koja se odnosi na podizanje, njegovanje, te čuvanje djece, zatim pravnu zaštitu, odnosno zastupanje, kao i na ekonomsku zaštitu, koja se ogleda kroz izdržavanje i nasljeđivanje (Vukasović, 2001).

Sve spomenute funkcije na neki se način prepliću, tj. međusobno se upotpunjavaju, te se zato može konstatirati da porodica kroz realizaciju svojih funkcija i zadataka jača svoju funkcionalnost, naravno, uz podršku uže i šire zajednice ukoliko i kada je to potrebno, jer ne treba smetnuti s uma da, iako porodica ima nezamjenljivo mjesto u životu djeteta s teškoćama u razvoju, zbog izazova s kojima se suočava to dijete treba podršku, bar u određenim okolnostima (obrazovanje, organizacija brige o djetetu dok je roditelj na radnom mjestu, podrška u finansiranju stručne podrške itd.) važnih društvenih aktera. Naravno ta podrška treba biti sistemaska i zasnovana na važećim međunarodnim i nacionalnim propisima.

Obrazovanje djece s teškoćama u razvoju u Bosni i Hercegovini

Jedno od osnovnih prava djeteta s teškoćama u razvoju, isto kao i djece bez teškoća / invaliditeta, jest pravo na obrazovanje. U Bosni i Hercegovini je ova oblast regulirana Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju (2003) koji garantuje da svako dijete ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti učešća u odgovarajućem obrazovanju, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Prateći sadržaj člana 4. ovog zakona, "odgovarajuće obrazovanje podrazumijeva obrazovanje koje u skladu s utvrđenim standardima osigurava djetetu da na najbolji način razvije svoje urođene i potencijalne umne, fizičke i moralne

sposobnosti, na svim nivoima obrazovanja”. Za djecu s teškoćama u razvoju također je važan Okvirni zakon o visokom obrazovanju BiH (Parlamentarna skupština BiH, 2007), kojim se garantuje pristup visokom obrazovanju koji neće biti ograničen, direktno ili indirektno, prema bilo kojoj stvarnoj ili pretpostavljenoj osnovi, uključujući i fizički ili drugi nedostatak. Zapravo, svrha spomenutih zakona je čuvanje dostojanstva djeteta s teškoćama u razvoju. Međutim, u praksi veliki broj djece s teškoćama u razvoju teško ili nikako ostvaruje pravo na jednake uslove u sistemu obrazovanja. Ograničen pristup tom pravu vidljiv je kod primjene inkluzivnog odgoja i obrazovanja, kako u osnovnim tako i u srednjim školama, na način da se ne obezbjeđuje dovoljan broj stručnih mobilnih timova koje trebaju sačinjavati defektolog, logoped, psiholog, socijalni radnik, fizijatar, kao i podrška nastavnicima u provođenju nastave s ovom djecom. Najveći broj škola nije prilagođen uslovima koji trebaju djeci s poteškoćama u razvoju, zbog čega su ona u većem riziku od prekida u obrazovanju (UNICEF, 2020). BiH je usvojila brojne zakone i politike, potpisala je i međunarodne konvencije kojima se svakom djetetu, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, osigurava pravo na kvalitetno obrazovanje kao i jednake mogućnosti. Ipak, način implementacije spomenutog i dalje je upitan.

Tako je npr. u Strategiji socijalnog uključivanja FBiH za period od 2021. do 2027. godine ukazano na cilj poboljšanja inkluzivnosti obrazovnih sistema, odnosno jednak pristup obrazovanju, ali i na potrebu uspostave sistema rane detekcije i intervencije za djecu u riziku i s razvojnim poteškoćama. U istom se dokumentu konstatira da su neznatna izdvajanja iz budžeta za pomoć porodicama koje ne mogu obezbijediti školovanje djeci. Stoga je posebno izražen rizik napuštanja školovanja, posebno kod djece s teškoćama u razvoju, djece bez roditeljske zaštite i romske djece. Također, u Strategiji je ukazano na potrebu i važnost socijalne inkluzije po cjelokupno društvo, a jedan od ključnih pravaca djelovanja treba biti potpuno inkluzivno obrazovanje. To znači da se djeca koja imaju razvojne poteškoće ne odvajaju u posebne škole, već da obrazovanje stiču s vršnjacima. Ta praksa je dobra kako za djecu s poteškoćama, tako i za onu koja nemaju poteškoće, jer ih uči kako da budu suosjećajniji, otvoreniji i u prilici da vide da se i druga djeca trude, uče i stiču znanja.

Porodica i dijete s teškoćama u razvoju

Porodica kao osnovna ćelija društva ima nezamjenjivu ulogu u pružanju podrške djetetu tokom obrazovanja. Članovi uže porodice posebno važno mjesto imaju u postizanju obrazovnih / školskih postignuća djece s teškoćama u razvoju jer, isto kao što duže trebaju podršku za obavljanje svakodnevnih aktivnosti, tako djeca s teškoćama u razvoju duže i izraženije trebaju podršku roditelja u savladavanju školskih zadataka. Roditelji koji podižu dijete s teškoćama u razvoju najčešće moraju tome podrediti cijeli svoj život. Stoga je ovim roditeljima neophodna podrška društva, kako druga djeca u takvim porodicama ne bi bila izolirana i kako se ne bi osjećala zanemarena zbog pretjerane brige oko djece koja zaista i trebaju veći stepen roditeljske pažnje. Djeca s teškoćama u razvoju, koja u najširem smislu riječi predstavljaju djecu koja imaju određene probleme koji im onemogućavaju određene aktivnosti i utječu na ostale segmente njihovog razvoja,¹ zbog svojih specifičnosti, nerijetko zahtijevaju i neke dodatne potrebe angažmana stručnjaka (logopeda, defektologa i sl.), češće su sklona obolijevanju i češće trebaju zdravstvene usluge od druge djece, što sve skupa negativno može uticati na socio-ekonomski aspekt porodice. Također, prema dostupnoj literaturi (Hrnjica, 1990; Dizdarević i dr., 2020), unutar tih porodica postoji pojačan rizik od stresa, mogućih konflikata, ali i poteškoća u odgoju djeteta s teškoćama u razvoju. Zapravo, veći rizik od porodičnih konflikata u tim porodicama pojačava nesigurnost u porodici kada je u pitanju budućnost takvog djeteta, jer su njegove mogućnosti i postignuća često neizvjesni. Imširagić i dr. (2010) ističu da poteškoće u odgoju djece s teškoćama u razvoju mogu proizlaziti iz nepoznavanja modela odgoja te djece. Zapravo, mali je broj roditelja koji imaju takva iskustva iz socijalnog okruženja, jer se porodični modeli grade upravo po uzoru na "klasičnu" porodicu. Kada se svemu navedenom dodaju i brojna negativna osjećanja prema sebi, prema djetetu i sredini, poput: odbijanja, krivice, stida, ogorčenosti, zavisti, očaja, tuge, tada postaje jasno kakva je porodična klima i dinamika u porodicama s djecom s teškoćama u razvoju, te zbog čega se tu i pojavljuju učestali konflikti (Milosavljević i Jugović, 2009). Osjećanje krivice nekada izaziva i to da se porodice u određenim situacijama izoliraju od sredine

---

1 To su najčešće djeca s: intelektualnim teškoćama, tjelesnim teškoćama (oštećenja vida i sluha, hronične bolesti), problemima u ponašanju, poteškoćama u učenju (disleksija, disgrafija, diskalkulija) i djeca s višestrukim teškoćama i oštećenjima (više navedenih teškoća) (Granić, 2023).

u kojoj žive. Zapravo, osjećanje biološke neadekvatnosti zbog rođenja djeteta s teškoćama u razvoju predstavlja veoma stresan faktor koji pojačava porodične konflikte. Posmatrano s aspekta partnerskih odnosa, kako navode Milosavljević i Jugović (2009), istraživanja pokazuju da supružnici iz ovih porodica imaju neusporedivo slabije slaganje, što često vodi ka konfliktu među partnerima u odnosu na one partnere koji nemaju dijete s poteškoćama u razvoju. Čest je slučaj da su očevi, odnosno muževi, skloni da “pobjegnu” iz takvog okruženja, braneći se intelektualizacijom (Milosavljević i Jugović, 2009), što može negativno uticati i na socio-ekonomski aspekt tih porodica, a što je uz adekvatan pristup u odgoju važno za ostvarivanje očekivanih rezultata u školi. Zapravo, te porodice često žive u lošijim socio-ekonomskim uslovima, što se odražava, negativno i po obrazovne rezultate djeteta. Navedeno potvrđuju i neka starija istraživanja (Vetere, 1996), u kojima se ističe da porodica u kojoj odrasta dijete s teškoćama u razvoju često ima redosljed životnih događaja drugačiji od uobičajenog. Stoga se može samo pretpostaviti složenost svakodnevnih problema i poteškoća s kojima se suočavaju porodice djece s teškoćama u razvoju, a što, kako je spomenuto, doprinosi lošijim socio-ekonomskim uslovima porodice.

Uticaj socio-ekonomskih prilika porodice na razvoj članova

Socio-ekonomski status predstavlja varijablu koja je čest predmet društvenih istraživanja, ali za koju, usprkos tome, nema općeprihvaćene definicije. Također, nije postignuta ni saglasnost oko mjerenja socio-ekonomskog statusa porodice. Uprkos ovim ograničenjima, interes istraživanja se nije značajnije mijenjao o navedenoj varijabli (Bradley i Corwyn, 2002). Poseban interes za socio-ekonomski razvoj pojavljuje se kod autora koji istražuju njegov uticaj na razvoj djece. Ovakve okolnosti se pojašnjavaju saznanjem da porodice koje imaju visoki socio-ekonomski status mogu djeci pružiti bolje uslove života, bolju roditeljsku brigu, kao i socijalnu vezu koja potencijalno donosi korist. S druge strane, postoji zabrinutost da ona djeca koja dolaze iz porodica s nižim socio-ekonomskim statusom neće imati adekvatne uslove za razvoj, odnosno mogu pretrpjeti razvojne poteškoće zbog slabih i nedovoljnih resursa i uslova za razvoj pojedinca (Bradley i Corwyn, 2002). Zato se može konstatirati da socio-ekonomski status predstavlja koncept koji se definiše prema nivou resursa ili prestiža u odnosu na druge. Ovdje se uglavnom polazi od materijalne i socijalne imovine, potom prihoda koji

se ostvaruju, imetka te obrazovnih postignuća. Istraživanja koja su usmjerena na mjerenje i praćenje prestiža odnose se na individualni razvoj u društvenoj hijerarhiji, koji se karakteristično evoluirao prema dostupnosti i potrošnji dobara, usluga, znanja koja se povezuju s obrazovanjem i sa zvanjem (Gallo i Mathews, 2003). Također, može obuhvatiti kvalitetu života koji pruža privilegije i mogućnosti ljudima unutar društva, odnosno obuhvata ne samo prihode nego i stepen obrazovanja, zanimanje, te status na radnom mjestu, ali i subjektivnu percepciju društvenog statusa i socijalne klase. Dakle, socio-ekonomske prilike mogu se procijeniti na individualnoj razini, ali i na nivou porodice, na nivou sredstava ili na nivou zajednice. Isto tako, važno je odrediti kako mjeriti svaki indikator. Važan faktor prilikom mjerenja socio-ekonomskog statusa jeste promjenljiva priroda indikatora koji se mjere i procjenjuju. Zato Gallo i Mathews (2003) smatraju da socio-ekonomski faktori pokazuju stabilnost tokom životnog ciklusa pojedinca i članova porodice, dok se neki indikatori pokazuju dinamičnim. Kada se govori o socio-ekonomskom statusu porodica djece s teškoćama u razvoju, istraživanja upućuju na veće finansijske potrebe roditelja te djece, što zavisi od stepena i vrste teškoća koje dijete ima (Leutar i Oršulić, 2015). Dalje Pešat i dr. (2018) tvrde da razina obrazovanja roditelja utječe na društveni i obrazovni razvoj te djece, što može da ukazuje na činjenicu da obrazovanje roditelja na neki način utiče i na drugačiji pristup odgoju i socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju, što može biti ključno u njihovim kasnijim obrazovnim postignućima. Također, ne treba smetnuti s uma da roditelji vlastitim angažiranjem u društvu mogu lakše obezbijediti prosječan životni standard vlastitoj porodici unatoč činjenici što dijete s teškoćama u razvoju nerijetko zahtijeva zadovoljenje dodatnih potreba, koje su pretpostavka kasnijem napredovanju, kao što je na primjer privatni angažman logopeda, defektologa, dječijeg psihologa, a što dodatno opterećuje budžet porodice. Iz svega navedenog proizlazi da način mjerenja socio-ekonomskog statusa svake porodice zavisi od mnoštva faktora, ali za porodice djece s teškoćama u razvoju faktori su dodatno složeniji. Stoga je prilikom mjerenja socio-ekonomskog statusa porodice djeteta s teškoćama u razvoju posebno važno istražiti vrstu invalidnosti, ali i kontekst u kojem porodica živi.

Predmet istraživanja, ciljevi i istraživačka pitanja

Predmet istraživanja u ovom radu su socijalno-ekonomske prilike porodice te njihov uticaj na obrazovna postignuća djece s teškoćama u razvoju.

Iz predmeta proizlazi i generalna hipoteza koja glasi: "Socio-ekonomske prilike su u uzročno-posljedičnoj vezi s obrazovnim postignućima djece s teškoćama u razvoju", a cilj istraživanja, je primjenom anketnog upitnika ispitati stavove roditelja o postavljenom predmetu istraživanja, odnosno ukazati na značaj socio-ekonomskih porodičnih prilika na obrazovna postignuća djece s teškoćama u razvoju iz perspektive roditelja djece s teškoćama u razvoju, ali i dokazati postavljenu hipotezu. U skladu s navedenim postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Koji su izazovi roditelja djece s teškoćama u razvoju u obezbjeđivanju adekvatnih socio-ekonomskih prilika za obrazovanje?
2. Da li dodatni stručni tretmani pozitivno utiču na ostvarivanje obrazovnih postignuća djece s teškoćama u razvoju?
3. Je li sistem uključen u kreiranje povoljnijih socio-ekonomskih prilika porodica djece s teškoćama u razvoju?

Metodologija

Istraživački postupak

Istraživanje je provedeno u periodu od februara do aprila 2022. godine, a imalo je za cilj da ispita socio-ekonomske uslove porodice i školski uspjeh djece s teškoćama u razvoju na području Kantona Sarajevo. Osnovni instrument u istraživanju bio je anketni upitnik koji je obuhvatio pitanja koja se odnose na opće podatke ispitanika, na segmente bitne za analizu socio-ekonomskih prilika porodica djece s teškoćama u razvoju, te dio koji obuhvata školski uspjeh djece. Istraživanjem je obuhvaćeno 96 ispitanika, roditelja djece s teškoćama u razvoju s područja Kantona Sarajevo.

Obrada podataka

U obradi podataka korištena je metoda otvorenog kodiranja koja sadrži tri postupka, a to su: pripisivanje pojmova empirijskoj građi, pridruživanje srodnih pojmova u kategorije i analiza značenja pojmova i kategorija (Halmi, 2005). Za analizu zatvorenih pitanja korištena je statistička metoda “koja se koristi u prirodnim naukama u situacijama kada se istraživači susreću sa individualnom i sa neindividualnim pojavama koje su determinirane raznovrsnim nepoznatim faktorima” (Milosavljević i Termiz, 1999: 177). Dakle, statistička metoda je korištena u postupku: prikazivanja numeričkih podataka, u postupku sređivanja i analiziranja činjenica o istraživanoj pojavi, te u postupku analize sudova. Prikupljeni rezultati su prikazani zbirno za sve učesnike istraživanja.

Rezultati istraživanja

Postupkom analize odgovara koji su prezentirani i analizirani tabelarno i kroz grafikone nastojalo se doći do odgovara na već spomenuta istraživačka pitanja.

Tabela 1: Opći podaci o ispitanicima

Spolna struktura	M	18
	Ž	78
	Ukupno	96
Radni odnos ispitanika	Zaposlen/a	60
	Nezaposlen/a	36
	Total	96
Radni odnos drugog roditelja	Da	57
	Ne	39
	Ne znam	96
Obrazovna struktura učesnika u istraživanju	Osnovna škola	9
	Srednja škola	36
	VŠS ili VSS	36
	Master/magisterij/doktorat	15
	Bez odgovora	0
	Total	96

Obrazovna struktura drugog roditelja	Bez škole	3
	Osnovna škola	6
	Srednja škola	48
	VŠS ili VSS	27
	Master/magisterij/doktorat	6
	Bez odgovora	6
	Total	96
Broj djece u porodici	1	36
	2	36
	3	18
	4	6
	Total	96

Prema prikazanim rezultatima u tabeli 1, istraživanje je obuhvatilo 96 ispitanika, i to 78 ženskog i 18 muškog spola. Dominantan broj osoba ženskog spola u istraživanju ukazuje na to da su upravo majke te koje više brinu o djeci uopće, a posebno o djeci s teškoćama u razvoju, tj. majke su te koje veću pažnju obraćaju na dijete, na njegov rad i napredak, odnosno na mogućnosti i ograničenja. Samim tim su i spremnije da iznesu svoje mišljenje i stavove o svojoj djeci.

Iz tabelarnog prikaza također je evidentno da je u istraživanju učešće uzelo 60 zaposlenih osoba i 36 nezaposlenih. Iako je više zaposlenih ispitanika, ne treba zanemariti i nemali procent onih koji su nezaposleni, a koji su, kako je u teorijskom dijelu rada spomenuto, izloženi većim rizicima siromaštva i nemogućnosti zadovoljavanja svih potreba članova porodice.

Dobiveni rezultati pokazuju da je kod 57 učesnika istraživanja drugi roditelj zaposlen, dok u 39 slučajeva drugi roditelj nije zaposlen. Ponovo se potvrđuje da je visoka nezaposlenost u porodicama koje imaju djecu s teškoćama u razvoju. Ranija istraživanja (Gadžo-Šašić i Bihorac-Hadžimuhović, 2021) pokazala su da jedan roditelj najčešće ne radi, kako bi mogao pokloniti dovoljnu pažnju djetetu s teškoćama u razvoju, što može negativno uticati na socio-ekonomski status tih porodica. Što se tiče obrazovne strukture roditelja, evidentno je da je najviše roditelja koji su uzeli učešće u ovom istraživanju završilo srednju školu (36). Visoku ili višu stručnu spremu završio je isti broj (36) roditelja, dok je najmanje u istraživanju uzelo učešće roditelja (njih 9) sa završenim samo osnovnim obrazovanjem.

Prema tvrdnjama učesnika u istraživanju, dominantno je najviše (48) onih porodica u kojima je drugi roditelj završio srednje obrazovanje. Nakon toga najviše je predstavnika (roditelja) uzelo učešće gdje je drugi supružnik završio visoku ili višu stručnu spremu (27). Što se tiče nivoa obrazovanja drugog roditelja, zanimljivo je da 6 ispitanika nije željelo podijeliti tu informaciju, odnosno nije dalo odgovor na postavljeno pitanje. Prezentirani rezultat ukazuje na činjenicu da je, iako obrazovanje može biti bitna pretpostavka socio-ekonomskog statusa porodice, ipak uzorkom ovog istraživanja obuhvaćen i nemali broj onih s nižim nivoom obrazovanja i onih koji nisu uopće odgovorili na ovo pitanje, što može upućivati na tvrdnju da se radi o porodicama s lošijim socio-ekonomskim statusom, odnosno porodicama koje su u riziku od lošijih socio-ekonomskih prilika.

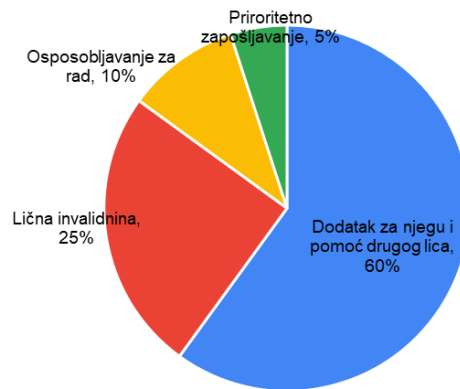
Prema prezentiranim rezultatima evidentno je da je istraživanjem obuhvaćeno ukupno 36 porodica s jednim i isto toliko porodica s dvoje djece. Istraživanjem je obuhvaćeno i 18 porodica s troje djece, te 6 s četvoro djece. Navedeni podaci ukazuju na to da je najmanje višečlanih porodica djece s teškoćama u razvoju, u kojima se briga o djetetu s teškoćama može podijeliti s ostalim članovima porodice, što može biti, kako neki autori ističu (Leutar i dr., 2008), benefit jer dolazi do manjih opterećenja samo jednog člana porodice.

Tabela 2: Visina prihoda domaćinstava i nivo zadovoljavanja potreba

Visina mjesečnih primanja porodice	Ispod 500 KM	12
	Između 500 i 1000KM	21
	Između 1000 i 1500 KM	30
	Između 1500 i 2000 KM	12
	Preko 2000 KM	21
	Total	96
U kojoj mjeri vaši mjesečni prihodi zadovoljavaju vaše potrebe?	Nimalo ne zadovoljavaju	6
	Ne zadovoljavaju	33
	Niti zadovoljava niti ne zadovoljava	27
	Zadovoljavaju	27
	U potpunosti zadovoljavaju	3
	Total	96

Bitan pokazatelj socio-ekonomskog statusa pojedinca ili grupe, kako je i elaborirano u teoretskom dijelu teksta, jest visina prihoda. Stoga se jedno od pitanja na koja su ispitanici odgovarali odnosilo upravo na taj segment. Prema dobivenim rezultatima, najviše je ispitanika (30) koji ostvaruju mjesečna primanja između 1000 i 1500 KM, ali je veoma značajan i udio osoba koje ostvaruju mjesečna primanja ispod 500 KM (12). Isto toliko (12) je onih koji su naveli da im se mjesečna primanja kreću u rasponu od 1500 do 2000 KM. Učešće u istraživanju je uzeo i 21 učesnik koji je naveo da žive od mjesečnih primanja koja iznose između 500 i 1000 KM, te isto toliko (21) onih koji su naveli da im mjesečna primanja iznose preko 2000 KM. Rezultati istraživanja koji se odnose na visinu primanja porodica koje su uzele učešće u istraživanju, a u kojima je jedno od djece s teškoćama u razvoju, ukazuju na to da visina mjesečnih primanja nije nužno zadovoljavajuća u tim porodicama, posebno ukoliko se uzmu dodatni izdaci koje imaju porodice djece s teškoćama u razvoju zbog neophodnosti zadovoljavanja dodatnih potreba djeteta. Navedeno proizlazi iz činjenice da djeca s poteškoćama u razvoju zahtijevaju veću brigu, više pažnje, kao i dodane angažmane stručnjaka koje roditelji nerijetko plaćaju iz vlastitih izvora (Gadžo-Šašić i Bihorac-Hadžimuhović, 2021).

Kada se govori o subjektivnom stavu ispitanika vezanom za nivo zadovoljavanja potreba u odnosu na mjesečna primanja, očekivano, najviše je onih (33) koji tvrde da prihodi koji se ostvaruju na mjesečnom nivou nimalo ne zadovoljavaju ili ne zadovoljavaju potrebe domaćinstva, dok 27 ispitanika tvrdi da su im mjesečni prihodi dovoljni da se “preživi” (niti zadovoljavaju niti ne zadovoljavaju potrebe) i isto toliko (27) njih tvrdi da su prihodi zadovoljavajući za potrebe na mjesečnom nivou. Šest (6) je ispitanika koji su naveli da mjesečna primanja ni najmanje nisu dovoljna za zadovoljavanje potreba (nimalo ne zadovoljavaju), te samo troje (3) onih koji smatraju da na mjesečnom nivou imaju dovoljno sredstava za zadovoljavanje svih potreba. Dobiveni rezultati mogu se interpretirati na način da invaliditet djeteta može uveliko uticati na nivo zadovoljavanja potreba svih članova porodice od mjesečnih primanja, te da porodice u kojima živi dijete s lakšim teškoćama, na neki način, bolje ocjenjuju svoje socio-ekonomske prilike.

Grafikon 1: Prava koja ostvaruju porodice djece s teškoćama u razvoju

Kada se govori o pravima koja ostvaruju porodice djece s teškoćama u razvoju, a prema dobijenim rezultatima istraživanja, 60% učesnika istraživanja ostvaruje prihode u vidu dodatka za njegu i pomoć drugog lica, dok ličnu invalidninu ostvaruje jedna četvrtina ispitanika (25%).

Svega 10% ispitanika ostvaruje pravo na osposobljavanje za rad, te 5% pravo na prioritetno zapošljavanje. Ovakvi rezultati sugeriraju da se većina novčanih sredstava koja se po ovom osnovu raspoređuju uglavnom daje kao dodatak porodicama za njegu, dok se značajno manje ulaže u usvajanje i ostvarivanje prava koja se odnose na napredak djece s teškoćama u razvoju u smislu njihovog uključivanja u obrazovne programe i prilagođavanje tih programa tržišnim potrebama. Dakle, od nemjerljive je važnosti kontinuirano ulaganje u edukacijske programe kroz koje bi se djeca s teškoćama u razvoju mogla educirati za zvanja koja su tražena na tržištu rada i koja su prilagođena njihovim sposobnostima, što bi dugoročno pridonijelo socio-ekonomskoj stabilnosti tih članova zajednice. Od velike važnosti bi bila i ulaganja u socijalno poduzetništvo, što može biti jedan od načina uključivanja djece s teškoćama u razvoju u svijet rada nakon završenog obrazovanja, na što su već neki autori ranije ukazivali (Gadžo-Šašić i Babić, 2023). Svakako da prilikom ostvarivanja bilo kojeg prava treba imati u vidu vrstu invalidnosti, od čega primarno zavise i prava koja dijete, odnosno porodica ostvaruju.

Tabela 3: Stambene prilike ispitanika

Stambene prilike	Vlastita kuća ili stan	74
	Podstanar	21
	Bez odgovora	1
	Total	96
Prostor za učenje djeteta s teškoćama u razvoju u stanu	Bez odgovora	3
	Dijeli s bratom/sestrom	21
	Ima svoju sobu	54
	Nema svoju sobu	18
	Total	96

Važna odrednica socio-ekonomskih uslova porodice jesu uslovi živa u smislu da li porodica živi u vlastitom stanu ili je podstanar, te na koji način učesnici istraživanja percipiraju kvalitetu stambenih prilika. Prema prezentiranim rezultatima, većina učesnika istraživanja, čak njih 74, živi u vlastitoj kući ili stanu, dok je 21 ispitanik naveo da živi s porodicom u podstanarskom prostoru. Navedeni podaci mogu biti ohrabrujući ukoliko se uzme u obzir činjenica i da su uslovi života u tim kućama/stanovima prilagođeni stvarnim potrebama djeteta s teškoćama u razvoju, što je i jedno od prava koje se propisuje i Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom.

U tom kontekstu važno je istaknuti da je školski uspjeh, odnosno postizanje obrazovnih rezultata, u direktnoj vezi sa stambenim prilikama koje dijete ima. Ovo je posebno važno za djecu s teškoćama u razvoju, koja, manje ili više, za sticanje obrazovnih postignuća trebaju posebno prilagođen prostor na način da odgovara njihovom invaliditetu/teškoći. Može se pretpostaviti da će dijete s teškoćama u razvoju postizati bolji školski uspjeh ukoliko ima odgovarajuće uslove u svojoj kući ili stanu. S tim u vezi ispitanicima je u anketi zadato pitanje: "Ima li dijete s teškoćama u razvoju prilagođen prostor za učenje u kući?" Prema dobivenim rezultatima djeca s teškoćama u razvoju kod 54 učesnika u istraživanju imaju svoju sobu u kući ili stanu, što može ukazivati na činjenicu da su u tim domaćinstvima odgovarajući stambeni uslovi, koji igraju važnu ulogu u postizanju obrazovnih rezultata djece s teškoćama u razvoju. Međutim, nemali broj (18) je i onih ispitanika koji su istakli da njihovo dijete nema odvojenu sobu, a 21 ispitanik je naveo da njihovo dijete s teškoćama u razvoju dijeli životni prostor (sobu) s braćom i sestrama. Prezentirani rezultati ukazuju na to da su istraživanjem obuhvaćene

porodice djece s teškoćama u razvoju među kojima je, po svemu sudeći, određeni procent onih koji žive u dobrim socio-ekonomskim prilikama u odnosu na neku drugu skupinu, koja je nerijetko sama sebi prepuštena u stvaranju boljih uslova za život, odgoj i obrazovanje njihove djece s teškoćama u razvoju, ali i one bez teškoća (braća i sestre).

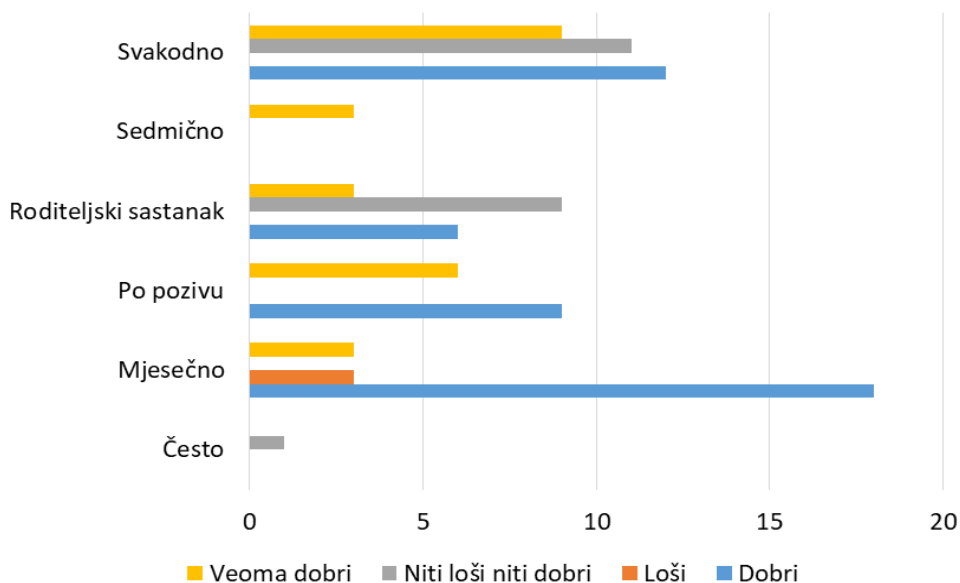
Tabela 4: Opći podaci o djeci s teškoćama u razvoju učesnika u istraživanju

Spolna struktura djece s teškoćama u razvoju ispitanika koji su uzeli učešće u istraživanju	Žensko	24
	Muško	57
	Bez odgovora	15
	Total	96
Oblik teškoće u razvoju djeteta	Autizam	18
	Motorička oštećenja	3
	Oštećenje sluha	3
	Oštećenje vida	3
	Poremećaj govorno-glasovne komunikacije	9
	Snižene intelektualne sposobnosti (laka mentalna retardacija)	27
	Višestruke teškoće	9
	Zdravstvene teškoće i neurološka oštećenja (dijabetes, astma, bolesti srca, epilepsija i sl.)	9
	Bez odgovora	15
	Total	96

Prema prezentiranim rezultatima istraživanja, obuhvaćeno je 57 roditelja koji imaju muško dijete s teškoćama u razvoju i 24 roditelja djevojčica. Zanimljiv je podatak da 15 roditelja nije željelo da odgovori kojeg je spola dijete, što može ukazivati na zaključak da su socio-ekonomski uslovi za obrazovanje djece s teškoćama u razvoju važni bez obzira na spol djeteta.

Što se tiče vrste invaliditeta, odnosno teškoće djece čiji je jedan od roditelja uzeo učešće u ovom istraživanju, evidentno je da je najviše ispitanika (27) čije dijete ima snižene intelektualne sposobnosti, potom njih 18 ima dijete s autizmom, te je po 9 onih čija djeca imaju neki oblik glasovno-govorne poteškoće, kombinirane teškoće, i isto toliko (9) roditelja čija djeca imaju određene zdravstvene teškoće ili neurološka oštećenja. Od ukupnog broja ispitanika, njih 15 nije željelo da

se izjasni o vrsti/kategoriji invaliditeta/teškoće u razvoju. Dobiveni rezultati očekivano ukazuju na to da se s najvećim izazovima u ostvarivanju boljih socio-ekonomskih prilika za život suočavaju one porodice koje imaju dijete s nekim vidom intelektualnih teškoća, kao i oni koji imaju dijete s autizmom, što ide u prilog tvrdnji da vrsta teškoće određuje i mogućnosti, odnosno uspjeh djeteta s teškoćama u razvoju u bilo kojoj oblasti, uključujući i obrazovnu (UNICEF, 2013).

Grafikon 2: Učestalost posjeta školi u zavisnosti od socio-ekonomskog statusa

Rezultati u grafikonu broj 2 pokazuju učestalost posjeta školi s ciljem informiranja o napretku, odnosno postignućima u školi djeteta s teškoćama u razvoju. Prezentirani rezultati ukazuju na to da porodice koje smatraju da je njihov socio-ekonomski status veoma dobar ili dobar uglavnom svakodnevno posjećuju školu s ciljem informiranja o napretku djeteta. Roditelji najčešće dobivaju informaciju o uspjehu prilikom preuzimanja djeteta iz škole. Porodice koje ocjenjuju socio-ekonomski status porodice dobrim, odnosno nešto lošijim, uglavnom školu posjećuju po pozivu ili kroz roditeljske sastanke. Ovakvi rezultati pokazuju da one porodice koje imaju bolje socio-ekonomske uslove posvećuju više pažnje napretku djeteta s teškoćama u razvoju, što je u skladu s ranijim istraživanja iz ovog domena, a što je također teoretski elaborirano.

Tabela 5: *Dinamika razgovora o školskim obavezama s djetetom i njihova uključenost u vannastavne aktivnosti*

Razgovarate li svakodnevno sa svojim djetetom o školskim obavezama ?	Bez odgovora	9
	Da	81
	Ne	3
	Ponekad	3
	Total	96
Jeste li u mogućnosti da obezbijedite svom djetetu dodatne usluge/podršku logopeda ili drugog stručnjaka?	Bez odgovora	15
	Da	21
	Ne	18
	Zavisi od cijene	42
	Total	96
Interesovanje za vanškolske aktivnosti djeteta	Bez odgovora	15
	Ispoljava interesiranje	39
	Nekada da, a nekada ne	24
	Nikada	3
	Ponekad	15
	Total	96

Jedna od osnovnih pretpostavki za dobra obrazovna postignuća je svakodnevni neobavezni razgovor i briga o svemu s čime se dijete susreće u toku boravka u obrazovnim ustanovama. Ovo je posebno važno za djecu s teškoćama u razvoju koja teže, u zavisnosti od vrste teškoće, realiziraju sve postavljene zadatke i obaveze unutar obrazovne ustanove. Možda jedan od ključnih elemenata u postizanju uspjeha predstavlja uključenost roditelja i njihova svakodnevna briga o svim događajima i zadacima u školi. U vezi s navedenim roditelji su odgovarali na pitanje: “Razgovarate li svakodnevno sa svojim djetetom o školskim obavezama?” Primjećuje se da velika većina roditelja, čak njih 81, svakodnevno razgovara s djetetom o njegovim školskim obavezama, dok svega njih troje (3) to ne čini. Prezentirani rezultati mogu upućivati na zaključak da je većina roditelja koji su obuhvaćeni istraživanjem posvećena praćenju i napretku djece u školi. Također se može pretpostaviti da se u ovom slučaju radi o djeci koja imaju mogućnost komunikacije, dok roditelji djece s težim oblikom invalidnosti

teže uspostavljaju komunikaciju s djetetom o bilo čemu, uključujući i teme koje se tiču obrazovnih postignuća. Na pitanje koje je glasilo: "Jeste li u mogućnosti financirati dodatne usluge logopeda ili drugog stručnjaka?" ukupno 21 ispitanik je potvrdno odgovorio, dok su 42 roditelja odgovorila da njihove mogućnosti za dodatni angažman stručnjaka zavise od cijene. Nažalost, nezanemarljiv je broj i onih roditelja (18) koji su istakli da to uopće nisu u mogućnosti priuštiti djetetu. Veliki broj ispitanika je kroz neformalni razgovor istakao da, ako žele obezbijediti dodatni stručni tretman, nužno trebaju paziti na cijene usluge, što dovoljno samo po sebi pokazuje u kakvim uslovima i sredini žive.

Kada se govori o vanškolskim aktivnostima i interesiranjima djece s teškoćama u razvoju, prema prezentiranim rezultatima u tabeli, najviše je onih (39) koji ispoljavaju određeno interesiranje za te aktivnosti. Njih 15 nije bilo spremno da odgovori na postavljeno pitanje, dok je svega njih troje (3) odgovorilo da dijete ne pokazuje nikakva interesiranja za slobodne (vannastavne) aktivnosti.

Ovakvi rezultati ukazuju na to da veliki broj djece pokazuje interes za vannastavne aktivnosti, te da tu vrstu aktivnosti treba podsticati kod djece s teškoćama u razvoju, posebno kod one koja pokazuju izuzetne sposobnosti u određenim oblastima. Međutim, prilikom uključivanja djece s teškoćama u razvoju u vanškolske aktivnosti, kako stoji u dostupnoj literaturi (UNICEF, 2013), mora se uzeti u obzir vrsta i težina teškoće, te u skladu s tim razvijati sposobnosti djeteta. To posebno jer i dodatne aktivnosti za ovu djecu mogu da budu opterećenje ukoliko se ne prilagode njihovim mogućnostima i sposobnostima. Jedino na takav način može se ostvariti puna učinkovitost dodatnih aktivnosti na razvoj djeteta s teškoćama u razvoju.

Zaključna razmatranja

Uzimajući u obzir rezultate istraživanja, kako teorijske tako i empirijske, koji ispituju vezu između socio-ekonomskog statusa porodica djece s teškoćama u razvoju i njihovog školskog uspjeha, uglavnom se dolazi do spoznaje da socio-ekonomski status porodice ima značajan uticaj na njihov školski uspjeh. Ukoliko se uzmu u obzir pokazatelji ranijih istraživanja (Steinmayr i Spinath, 2009) koja su u fokusu imala socio-ekonomski status porodice, primjećuje se da različiti segmenti (varijable) imaju različit značaj u realnim procjenama uticaja socio-ekonomskih prilika na obrazovna postignuća. Ipak, sva istraživanja ovog tipa ukazuju na to da obrazovanje roditelja i materijalni status porodice imaju pozitivan uticaj, odnosno doprinose napretku školskog uspjeha djece. U fokusu ovog istraživanja koje je realizirano na području Kantona Sarajevo posmatrani su: obrazovanje roditelja, materijalni status, veličina porodice, stambene prilike te briznost i pažnja roditelja, a pokazatelji do kojih se došlo su sljedeći:

- Stepen obrazovanja roditelja ima uticaj na školski uspjeh djece s teškoćama u razvoju. Naravno da, kako je i navedeno, vrsta invalidnosti određuje mogućnosti djeteta, ali roditelji koji imaju veći nivo obrazovanja pokazuju veću spremnost da objektivno sagledaju mogućnosti i ograničenja svog djeteta.
- Materijalni status porodice utiče na školski uspjeh, odnosno školska postignuća djece s teškoćama u razvoju, jer djeca koja žive u porodici koja ima bolji materijalni status ostvaruju bolje školske rezultate, što se može interpretirati činjenicom da ti roditelji mogu češće obezbijediti dodatne tretmane stručnjaka koji su, za određenu djecu, ključni u savladavanju školskih zadataka.
- Veličina porodice je faktor koji utiče na školska postignuća djece s teškoćama u razvoju, što proizlazi iz činjenice da djeca koja žive u brojnijoj porodici ostvaruju nešto lošiji rezultat u školi u odnosu na djecu s teškoćama koja dolaze iz manje brojnih porodica. Zapravo, iako višečlane porodice, kako je spomenuto, mogu biti benefit u brizi o djetetu s teškoćama u razvoju, ipak su to porodice koje iziskuju veće socio-ekonomske izdatke, što bar za bh. porodice, koje ne primaju dovoljno podrške od ključnih društvenih aktera, može da bude negativna odrednica u savladavanju školskih obaveza.

- Stambene prilike su faktor koji utiče na školski uspjeh djece s poteškoćama u razvoju, te s tim u vezi ne iznenađuje spoznaja da se za djecu s teškoćama u razvoju koja žive u boljim stambenim prilikama mogu vezati i bolja školska postignuća, odnosno uspjeh.
- Brižnost i pažnja roditelja također su faktori od uticaja na školski uspjeh djece s teškoćama u razvoju, te stoga djeca koja su izložena većoj pažnji roditelja ostvaruju bolje rezultate u školi.

Iz svega elaboriranog može se zaključiti da je neophodno razvijati mjere socijalne i porodične politike na način da se osigura državna podrška porodicama koje imaju djecu s teškoćama u razvoju, a sve u cilju stvaranja povoljnijih socio-ekonomskih porodičnih prilika, što ima nemjerljiv uticaj na obrazovna postignuća te djece. Zapravo, nužno je u društvu stvarati uslove koji će doprinosti boljem usklađivanju roditeljskih uloga, koji će osigurati materijalne uslove za život, raznovrsnost i dostupnost servisa za djecu i informiranje kao i edukovanje roditelja o njihovim pravima.

LITERATURA

- Attar, B. K., Guerra, N. G. i Tolan, P. H. (1994). "Neighborhood disadvantage, stressful life events and adjustments in urban elementary-school children", *Journal of Clinical Child Psychology* 23 (4), 391-400.
- Bradley, R. H. i Corwyn, R. F. (2002). "Socioeconomic status and child development". *Annual Review of Psychology* 53 (1), 371-399.
- Ćatić, R., (2004). *Porodična pedagogija*, Tuzla: Filozofski fakultet u Tuzli.
- Dizdarević, A. i sur. (2020). "Family quality of life: perceptions of parents of children with developmental disabilities in Bosnia and Herzegovina", *International journal of developmental disabilities* 68 (3), 274-280.
- Gadžo-Šašić, S. i Bihorac-Hadžimuhović, M. (2021). "Karakteristike funkcionisanja porodice djece sa teškoćama u razvoju u vrijeme krize", *Socijalna politika* 2, 47-65.
- Gadžo-Šašić, S. i Babić, N. (2023). "Zapošljavanje osoba s invaliditetom kroz koncept socijalnog poduzetništva kao pretpostavka unapređenja kvalitete života", *Društvene devijacije* 8, 326-334.
- Gallo, L. C. i Matthews, K. A. (2003). "Understanding the association between socioeconomic status and physical health: do negative emotions play a role?", *Psychological Bulletin* 129 (1), 10-51.
- Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica*, Zagreb: Naprijed.
- Granić, M. (2023). "Djeca s posebnim potrebama i djeca s poteškoćama u razvoju: Dvije kategorije koje ne znače isto!", *Kreni zdravo*, 21. 9. 2023. Dostupno na: <https://krenizdravo.dnevnik.hr/zdravlje/psihologija/razlika-između-djece-s-posebnim-potrebama-i-djece-s-teskocama-u-razvoju>.
- Halmi, A. (2005). *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hrnjica, S. (1990). *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti: uvodna predavanja*, Zagreb: Naučna knjiga.
- Imširagić, A.; Imširagić, A. i Hukić, Đ. (2010). "Roditelji – odgajatelji djece s teškoćama u razvoju", *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu* 5 (9), 9-18.

- Jahić, M. (2015). *Porodična psihodinamika i kohezija kao prediktor uspjeha učenika u školi*, doktorska disertacija, Brčko: Evropski Univerzitet Distrikt Brčko.
- Kamenov, E. (1997). *Metodika I dio, Metodička uputstva za model B Osnova predškolskog vaspitanja i obrazovanja djece od tri do sedam godina*, drugo izdanje, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Leutar, Z.; Ogresta, J. i Milić Babić, M. (2008). *Obitelji osoba sa invaliditetom i mreže podrške*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Leutar, Z. i Oršulić, V. (2015). "Povezanost socijalne podrške i nekih aspekata roditeljstva u obiteljima s djecom s teškoćama u razvoju", *Revija za socijalnu politiku* 22 (2), 153-176. <https://doi.org/10.3935/rsp.v22i2.1219>.
- Lupien, S. J.; King, S.; Meaney, M. J. i McEwen, B. S. (2000). "Child's stress hormone levels correlate with mother's socioeconomic status and depressive state", *Society of Biological Psychiatry* 48, 976-980.
- Majstorović, M.; Skrinjaric, T.; Szivoczka, L.; Glavina, D. i Veerkamp, J. (2007). "Dental anxiety in relation to emotional and behavioral problems in Croatian adolescents", *Collegium antropologicum* 31, 573-578.
- Maleš, D. (2003). "Afirmacija roditeljstva", u: Puljiz, V. i Bouillet, D. (ur.) *Nacionalna obiteljska politika*, Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, str. 277-301.
- Milosavljević, M. i Jugović, A. (2009). *Izvan granica društva: savremeno društvo i marginalne grupe*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Milosavljević, S. i Termiz, Dž. (1999). *Uvod u metodologiju politologije*, Sarajevo: DAX trade.
- Omerović, M.; Musić, H.; Šehović, M. i Tomić, R. (2009). *Predškolska pedagogija*, Tuzla: Offset.
- Parlamentarna skupština BiH (2003). "Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini", *Sl. glasnik BiH*, br. 18/03.
- Parlamentarna skupština BiH (2007). "Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini", *Sl. glasnik BiH*, 59/07.

- Pašalić-Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja*, Sarajevo: Jež.
- Pešat, P.; Pešatova, I. i Tomicka, V. (2018). “Pragmatic Communication Disorder in Socially Disadvantaged First-grade Pupils”, *Gramotnost, pregramotnost a vzdělávání* 2 (3), 17-40.
- Steinmayr, R. i Spinath, B. (2009). “The importance of motivation as a predictor of school achievement”, *Learning and Individual Differences* 19 (1), 80-90. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2008.05.004>.
- Fondacija za socijalno uključivanje u BiH i Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju (2020). *Strategija socijalnog uključivanja Federacije Bosne i Hercegovine za period 2021–2027*, Sarajevo. Dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/media/6491/file/Strategija%20socijalnog%20uklju%C4%8Divanja%20Federacije%20Bosne%20i%20Hercegovine%20za%20period%202021-2027..pdf>.
- Šaško, M. (2021). *Povezanost vrste teškoće djeteta i socio-ekonomskog statusa s doživljajem roditeljskog stresa i zadovoljstvom partnerskim odnosom*, diplomski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Dostupno na: <https://repositorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf:1065>.
- UNICEF (2013). *Stanje djece u svijetu 2013. Djeca sa smetnjama u razvoju*. Dostupno na: <https://www.unicef.org/montenegro/media/3251/file/MNE-media-MNEpublication61.pdf>.
- UNICEF (2020). *Situaciona analiza o položaju djece u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/media/4966/file/Situaciona%20analiza%20o%20polo%C5%BEaju%20djece%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf>.
- Vetere, A. (1996). “The Neglect of Family Systems Ideas and Practice in Services for Children and Young People with Learning Disabilities”, *Clinical Child Psychology and Psychiatry (CCPP)* 1 (3), 485-488. <https://doi.org/10.1177/1359104596013014>.
- Vukasović, A. (2001). *Pedagogija*, Zagreb: Hrvatski katolički zbor “MI”.
- Wagner Jakob, A. (2008). “Obitelj – sustav dinamičnih odnosa u interakciji”, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 44, (2), 119-128.

THE INFLUENCE OF SOCIO-ECONOMIC FAMILY OPPORTUNITIES ON THE EDUCATIONAL ACHIEVEMENT OF CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES

Summary: In the paper, the influence of socioeconomic family circumstances on the educational achievements of children with developmental disabilities is indicated through a theoretical and empirical analysis. In this regard, in the theoretical elaboration, the influence of the family climate on the educational achievements of children, especially those with disabilities, and on the functions of the family (developmental, reproductive, educational, function of social position, economic and function of providing protection) was pointed out. In addition, the theoretical analysis method was used to analyse the specifics of the education of children with developmental disabilities in Bosnia and Herzegovina, as well as the family circumstances they live in. A special focus in the work is placed on the results of the empirical research, which included a total of 96 parents from Sarajevo Canton. The results of the research show that the socioeconomic conditions have a significant impact on the educational achievements of children with developmental disabilities, that is, children with disabilities who live in better circumstances and whose parents have a higher level of education have greater prerequisites for achieving better success in school. Through the analysis, it was also realized that these families are burdened with additional costs for a child with developmental disabilities, which is the reason for involving important social actors in providing all types of support that can contribute to better socio-economic opportunities, all with the aim of improving their school performance. The empirical analysis is based on the views of parents of children with developmental disabilities, and the presented results confirm that socio-economic conditions are causally related to the success of their children, which was the general hypothesis in the research.

Keywords: *Family, child with developmental disabilities, education, achievement, socio-economic conditions*